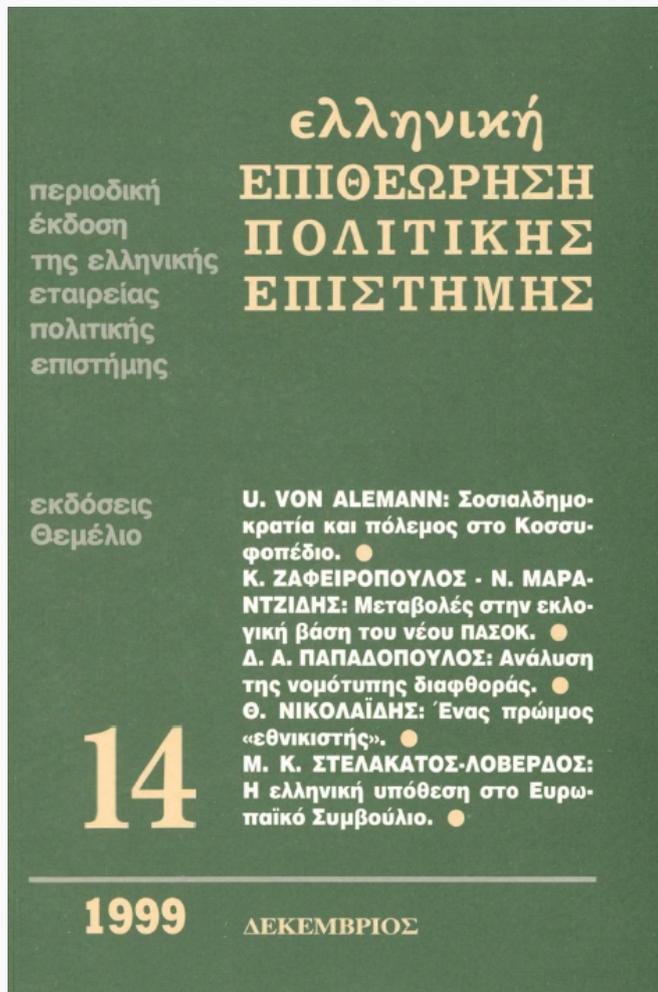

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 14 (1999)

Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών
Διοτίμα , Το φύλο των δικαιωμάτων. Εξουσία,
γυναίκες και ιδιότητα του πολίτη, Νεφέλη, Αθήνα
1999,565 σελ.

Μιχάλης Σπουρδαλάκης

doi: [10.12681/hpsa.15166](https://doi.org/10.12681/hpsa.15166)

Copyright © 2017, Μιχάλης Σπουρδαλάκης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σπουρδαλάκης Μ. (2017). Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών Διοτίμα , Το φύλο των δικαιωμάτων. Εξουσία, γυναίκες και ιδιότητα του πολίτη, Νεφέλη, Αθήνα 1999,565 σελ. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 14, 175–180. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15166>

νταγμα του 1974, «δεν ήταν η κεντρική ομοσπονδιακή κυβέρνηση που προστάτευε τα κεκτημένα, αλλά οι πολιτικοί ηγέτες των περισσότερων ευνοημένων Ομόσπονδων Δημοκρατιών. Αυτών των οποίων οι απόψεις φαίνονταν στους Δυτικούς φιλελεύθερες, στην πραγματικότητα ήταν οι πιο συντηρητικές ως προς τις μεταρρυθμίσεις και οι πιο εθνικιστικές (με το εθνικό περιεχόμενο του όρου)». Η Σλοβενία και η Κροατία, που εμφανίζονται στη Δύση ως οι πλέον φιλελεύθερες, αντιστάθηκαν ως το τέλος στις μεταρρυθμίσεις του ομοσπονδιακού συστήματος οι οποίες ήταν αναγκαίες για την επιβίωση της Γιουγκοσλαβίας. Οι δύο αυτές Δημοκρατίες απέδιδαν πάντοτε τις υψηλότερες συνεισφορές στο ομοσπονδιακό ταμείο για την ανακατανομή του γιουγκοσλαβικού πλούτου. Τον Ιούνιο του 1985 τα κοινοβούλιά τους καταψήφισαν τρία νομοσχέδια τα οποία σκοπό είχαν τη βελτίωση των εξωτερικών οικονομικών σχέσεων της χώρας.

Η ανάλυση της Woodward καταδεικνύει τις κατοπινές πολιτικές και στρατιωτικές ανωμαλίες ως παρεπόμενα των οικονομικών αντιθέσεων που περιγράψαμε. Η πληθώρα των βιβλίων που κυκλοφόρησαν πριν και μετά το έργο της Woodward, με λίγες εξαιρέσεις, προσωποποιούν τα δεινά της γιουγκοσλαβικής διάλυσης αποδίδοντάς τα κυρίως στον Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς. Οι προσεγγίσεις αυτές δεν εξηγούν το σημερινό παράδοξο του πολλαπλασιασμού των δυτικών προτεκτοράτων σε περιοχές που έχουν πλέον υποστεί εθνική κάθαρση ούτε την επιδείνωση της οικονομικής δυσπραγίας σε ολόκληρα τα Βαλκάνια μετά τους πρόσφατους βομβαρδισμούς.

ΘΑΝΟΣ ΒΕΡΕΜΗΣ

KENTPO ΓΥΝΑΙΚΕΙΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΩΝ ΔΙΟΤΙΜΑ, *Το φύλο των δικαιωμάτων. Εξουσία, γυναίκες και ιδιότητα του πολίτη*, Νεφέλη, Αθήνα 1999, 565 σελ.

Αν κάποιος με εγκύκλιες σπουδές πολιτικής επιστήμης που έχει εντρυφήσει στην προβληματική του κυρίως ρεύματος των κοινωνικών επιστημών έριχνε μια επιπόλαιη ματιά στον τίτλο του παραπάνω τόμου δε θα πειθόταν για τη σχετικότητα του περιεχομένου

του με τα γνωστικά αντικείμενα που απασχολούν την πολιτική επιστήμη. Έτσι ίσως εξηγείται και η επιφύλαξή μου όταν από απλή περιέργεια πρωτόπιασα *Το φύλο των δικαιωμάτων* στα χέρια μου. Πολύ σύντομα όμως η αρνητική μου προδιάθεση μετατράπηκε σε ενδιαφέρον και η επιφυλακτικότητα σε ενθουσιασμό. Γρήγορα κατάλαβα ότι πρόκειται για ένα σημαντικό βιβλίο, μια σημαντική έκδοση για την ελληνική πολιτική επιστήμη ή, καλύτερα, και για την ελληνική πολιτική επιστήμη. Και τούτο γιατί *Το φύλο των δικαιωμάτων* ανταποκρίνεται με τρόπο ανυποψίαστα θαυμαστό στις προκλήσεις που ο κλάδος αντιμετωπίζει, και συμβάλλει θετικά στο επίπεδο ανάπτυξης και ωρίμανσής του στον τόπο μας. Οι συμβολές λοιπόν αυτές αξίζει να υπογραμμιστούν και αυτό θα επιχειρήσω να κάνω πολύ σύντομα στη συνέχεια.

Χωρίς λοιπόν να αναφερθώ σε λεπτομέρειες των άρθρων του τόμου –άλλωστε ο όγκος της έκδοσης και η συνθετότητα των θεμάτων που πραγματεύεται δε μας επιτρέπει τέτοιες φιλοδοξίες–, θα προσπαθήσω πολύ επιγραμματικά να αναφερθώ στις σημαντικότερες, κατά τη γνώμη μου, συμβολές της έκδοσης για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που αντιμετωπίζει η πολιτική επιστήμη. Προκλήσεις στις οποίες θα πρέπει να πούμε πως, αν και η ελληνική πολιτική επιστήμη τα τελευταία χρόνια ανταποκρίνεται με ωριμότητα και δυναμισμό, αυτή θα πρέπει επίσης να καλωσορίζει προσπάθειες σαν *Το φύλο των δικαιωμάτων* ως θετικές και προωθητικές στη γενικότερη στρατηγική ανάπτυξή της. Μια τέτοια στρατηγική βέβαια είναι όμοια και παράλληλη με τις εξελίξεις στους άλλους κλάδους κοινωνικών επιστημών και, με αυτή την έννοια, οι παρατηρήσεις που θα ακολουθήσουν αφορούν και τις τελευταίες. Άλλωστε ο ορισμός της πολιτικής επιστήμης, όπως τον χρησιμοποιώ αλλά και όπως τον προσδιορίζει η πλειονότητα των πολιτικών επιστημόνων, είναι ένας ορισμός με περιεχόμενο διεπιστημονικό που δεν κατανοεί τη μελέτη του «πολιτικού φαινομένου» ως αποκλειστική αρμοδιότητα μιας *stricto sensu* οριζόμενης πολιτικής επιστήμης.

Μια πρώτη παρατήρηση, λοιπόν, είναι πως *Το φύλο των δικαιωμάτων* συμβάλλει αποφασιστικά στο ξεπέραςμα ενός ιδιότυπου επαρχιωτισμού που χαρακτήριζε τον κλάδο, αλλά νομίζω και όλες τις κοινωνικές επιστήμες τουλάχιστον μέχρι τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης. Αυτός ο «επαρχιωτισμός», παρόλο που σε ένα βαθμό ήταν δικαιολογημένος, αφού οι ατροφικές λόγω των αντιδημοκρατικών ή/και αυταρχικών ιστορικών συνθηκών κοινωνικές

επιστήμες δεν ήταν δυνατόν να χαράξουν απερίσπαστα τη δική τους στρατηγική, εκφράστηκε κυρίως από πληθώρα μελετών, που αν και δεν αγνοούσαν τον διεθνή προβληματισμό, θεωρούσαν την «ελληνική περίπτωση» ως κάτι το εξαιρετικό. Πολλές αναλύσεις, για μερικές από αυτές ούτε και ο υπογράφων δεν είναι ίσως αθώος, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι τα φαινόμενα της ελληνικής κοινωνίας αποτελούν εξαιρέσεις των όποιων ιδεοτύπων, και απλά δεν μπορούσαν να ερμηνευτούν στο πλαίσιο του σύγχρονου επιστημονικού διαλόγου. Οι συνέπειες ήταν προφανείς. Το «ελληνικό υπόδειγμα» μόνο ως μοναδικό και εξαιρετικό μπορούσε να αναλυθεί και, το σημαντικότερο, τα όποια θεωρητικά συμπεράσματα δεν μπορούσαν να είναι συμβατά με τον διεθνή προβληματισμό. Έτσι, από τη μια, ο διεθνής διάλογος γινόταν αντιληπτός ως αναλυτική ή θεωρητική προσέγγιση ιστορικών κανονικοτήτων και από την άλλη, η «εξαιρετικότητα» της ελληνικής περίπτωσης απέκλειε κάθε ουσιαστική και με διάρκεια συμμετοχή σ' αυτόν.

Είναι περιττό, φαντάζομαι, να πω ότι η κατάσταση αυτή έχει αρχίσει να ανατρέπεται. Όμως θα πρέπει να υπογραμμίσω ότι ο παραπάνω συλλογικός τόμος συμβάλει σημαντικά σε αυτή την κατεύθυνση. Το συνέδριο από το οποίο προέκυψε αλλά και οι συμβολές σε αυτόν είναι χαρακτηριστικά. Τα άρθρα του τόμου, ακόμη και εκείνα που αναφέρονται σε αμιγώς ελληνικά θέματα κινούνται σε τροχιά αντίθετη από αυτή του ιδιότυπου επαρχιωτισμού που ανέφερα. Προσπαθούν να κατανοήσουν την «ελληνική εμπειρία» όχι σαν εξαίρεση αλλά ως περίπτωση των γενικότερων εξελίξεων που σημειώνονται διεθνώς. Ενδεικτικά αυτής της προσφοράς της έκδοσης είναι τα άρθρα των Ψαρρά, Αγαλλοπούλου, Παπαζήση, Κογκίδου, Παντελαίου, Χρονάκη και Καλτσόγια-Τουρναβίτη.

Σε στενή συνάφεια με την τελευταία παρατήρηση είναι η ανάγκη για συγκριτικές μελέτες που θα εντάξουν τις ελληνικές εξελίξεις στις αντίστοιχες διεθνείς. Προσπάθεια που δε βοηθά μόνον στη σχετικοποίηση της αναγκαιότητας, καμιά φορά, ομφαλοσκοπησης, συμβάλλοντας μάλιστα στον καλύτερο έλεγχο των όποιων συμπερασμάτων, αλλά δημιουργεί και τις βάσεις επιστημονικής αλληλεγγύης: Μιας αξίας απαραίτητης στους ερευνητές που αντιμετωπίζουν την κατανόηση του κόσμου όχι ως μια ουδέτερη και αποστειρωμένη διαδικασία αλλά ως διάσταση της υπαρξιακής μας συγκρότησης, των ατομικών και συλλογικών αγωνιών και οραμάτων. Μάλιστα, θα έλεγα ότι οι επιμέρους συγκριτικές μελέτες που περιλαμβάνει ο

τόμος εξυπηρετούν την αναγκαιότητα συγκριτικών αναλύσεων με τρόπο ώριμο και ολοκληρωμένο, αφού δεν επικεντρώνονται, όπως γίνεται συνήθως, στις «συνήθειες ύποπτες» περιπτώσεις (Μ. Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία) ούτε προδίδουν έναν ευρωκεντρισμό (βλέπε λ.χ. τα άρθρα για το Μαρόκο και την Αλγερία).

Η συγκριτική διάσταση της μελέτης του θέματος που πραγματεύεται *Το φύλο των δικαιωμάτων* εξασφαλίζει κάτι που επίσης αποτελεί ένα σημαντικό ζητούμενο της φάσης στην οποία βρίσκεται η ελληνική πολιτική επιστήμη: της συμμετοχής στον διεθνή διάλογο και στον επιστημονικό προβληματισμό. Τα άρθρα των Μισίου, Κόντου, Βαρίκα, Παντελίδου-Μαλούτα είναι χαρακτηριστικά στο σημείο αυτό.

Αν η έκδοση που συζητάμε συμβάλλει με τους τρόπους που ανέφερα στην έτσι κι αλλιώς ραγδαία ωρίμανση της πολιτικής επιστήμης και των κοινωνικών επιστημών γενικότερα, η ουσιαστικότερη συμβολή της, η συμβολή-τομή, έχει να κάνει με ένα σημαντικό ποιοτικό κενό που παρουσιάζει η ελληνική πολιτική επιστήμη. Ένα κενό που, αν και δεν είναι ίσως εθνική μας αποκλειστικότητα, κάθε άλλο παρά κολακευτικό είναι για μας που θεραπεύουμε τον κλάδο και αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την παραπέρα ανάπτυξη του τελευταίου.

Η ελληνική πολιτική επιστήμη ήταν πάντα και παραμένει ουσιαστικά «άφυλη». Πράγματι, η γυναικεία πολιτικότητα δεν έχει τύχει συστηματικής και σοβαρής αντιμετώπισης από το κυρίως ρεύμα της φιλολογίας της πολιτικής επιστήμης. Αν και έχει περάσει πάνω από μια δεκαετία από τότε που η συνάδελφος Μ. Παντελίδου-Μαλούτα με υποδειγματική ψυχραιμία και διεισδυτικότητα είχε επισημάνει ότι η πολιτική επιστήμη θεωρεί τις διαφορές μεταξύ των φύλων είτε ως πολύ μικρές για να είναι αξιοσημείωτες είτε, ακόμα χειρότερα, καταλήγει σε συγκυριακά αυθαίρετα συμπεράσματα που κάθε άλλο παρά κολακευτικά είναι για τις γυναίκες,¹ ο κλάδος, με κάποιες ίσως εξαιρέσεις, δε φαίνεται να έχει κινηθεί για την κάλυψη αυτού του κενού. Επιτρέψτε μου να πω πως τα αποτελέσματα αυτών των όχι και τόσο αθώων παραλείψεων είναι οδυνηρά για τον κλάδο. Και τούτο γιατί δεν οδηγούν μόνον στην ανικανότητα για συστηματική κατανόηση της γυναικείας πολιτικό-

1. Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, «Γυναίκες και πολιτική/γυναίκες και Πολιτική Επιστήμη: Η ανάπτυξη μιας φεμινιστικής πολιτολογικής θεώρησης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 65, 1987.

τητας, αλλά και σε πλημμελή κατανόηση του πολιτικού συστήματος, των ορίων και του περιεχομένου της δημοκρατίας και του πολιτικού γενικότερα.

Χωρίς επιφυλάξεις και με τη μεγαλύτερη δυνατή έμφαση θα υποστήριζα ότι *Το φύλο των δικαιωμάτων* συμπληρώνει με τον αποφασιστικότερο τρόπο το κενό αυτό. Θα έλεγα μάλιστα ότι με αυτή τη έννοια, αν δηλαδή η πολιτική επιστήμη θέλει να διατηρήσει και να οξύνει την κριτική της διάσταση, που άλλωστε της εξασφαλίζει, όπως και σε κάθε κλάδο, την «επιστημονικότητά» της, ο τόμος θα πρέπει να αποτελέσει μέρος της υποχρεωτικής προπαίδειας όσων φιλοδοξούν να την υπηρετούν.

Στο κατάφλι του 21ου αιώνα, και μάλιστα σε περίοδο που εορτάζουμε την επέτειο της διακήρυξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μας υπενθυμίζεται καθημερινά, με τον πλέον δραματικό φοβούμαι τρόπο, ότι η ιδέα της παγκοσμιότητας των δικαιωμάτων δεν είναι παγκοσμιοποιημένη. Αντίθετα η προσχηματική, επιλεκτική και εργαλειακή επίκληση των δικαιωμάτων από κάθε λογής ισχυρούς για την εξυπηρέτηση των δόλων επιδιώξεών τους, από τη μια, και η ανορθολογική έμπρακτη απόρριψή τους από έναν αστερισμό πολιτικών, κοινωνικών, θρησκευτικών, εθνικιστικών και πολιτισμικών αυταρχικών δυνάμεων, από την άλλη, αποδεικνύουν καθημερινά την ανάγκη αγώνων για τον απρόσκοπτο σεβασμό τους και την ποιοτική τους αναβάθμιση. Μόνον τότε θα μπορούσαμε να καταστήσουμε τα δικαιώματα πραγματικό «δείκτη κοινωνικής προόδου και καθρέφτη της δημοκρατίας» (Ρεπούση, σ. 22). Σε αντίθετη περίπτωση, θα παρακολουθούμε παθητικά τον εκσυγχρονισμό του ανθρώπινου πόνου. Πόνος που θα προκαλείται είτε από «ανθρωπιστικούς βομβαρδισμούς» με τεχνική χειρουργείου είτε από τα ιατρικά νυστέρια που νομιμοποιημένα από έναν μεταμοντέρνο και ανδροκρατικά προσημειωμένο πολυπολιτισμό συνεχίζουν την καταπίεση εκατομμυρίων γυναικών. Με την έννοια αυτή μάλιστα, ίσως ακόμη και ανεξάρτητα και από τις προβλέψεις των εμπνευστών του τόμου, η έκδοση, πέρα από τις ακαδημαϊκές της συμβολές, είναι ιδιαίτερα επίκαιρη και σημαντική. *Το Φύλο των δικαιωμάτων* μάς θυμίζει, από κριτική φεμινιστική σκοπιά, την ανάγκη της υλοποίησης της παγκοσμιότητας των δικαιωμάτων. Και τούτο δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με τη συνέχιση του αποκλεισμού της γυναίκας από τον προσδιορισμό του «οικουμενικού».

Τελειώνοντας, θα προσθέσω δύο κριτικές παρατηρήσεις. Όχι

για να επιβεβαιώσω και εγώ τις συνήθεις κακίες του «κριτικού» αλλά, κυρίως, για να μοιραστώ κάποιες σκέψεις και ιδέες για μελλοντική έρευνα που αναμφίβολά μπορούν να ανθίσουν στο εύφορο έδαφος που έχει δημιουργήσει η καταπληκτική αυτή δουλειά. Η πρώτη έχει να κάνει με μια παράλειψη. Το *Φύλο των Δικαιωμάτων* θα ήταν πιο ολοκληρωμένο εάν μεγαλύτερο μέρος του ήταν αφιερωμένο σε ζητήματα πολιτικής οικονομίας των εργασιακών δικαιωμάτων και σχέσεων. Τομέας στον οποίο, ως γνωστόν, οι ανδροκρατικές προσημειώσεις των δικαιωμάτων τα τελευταία χρόνια παίρνουν ιδιαίτερα επιθετικές μορφές. Η δεύτερη παρατήρηση μπορεί να διατυπωθεί και ως υπόθεση εργασίας. Αποτελεί μάλιστα έναν προσωπικό μου προβληματισμό που, τελευταίως, με διάφορες ευκαιρίες, γίνεται όλο και πιο έντονος. Ο προβληματισμός αυτός έχει να κάνει με την, κατά τη γνώμη μου, δραματική συρρίκνωση του δημόσιου χώρου. Για να γίνω πιο συγκεκριμένος: Αξίζει νομίζω να διερευνήσει κανείς κατά πόσο το περίφημο «το προσωπικό είναι πολιτικό», πέρα φυσικά από τη σημαντική κριτική που άσκησε στον κατεστημένο ορισμό του πολιτικού, έχει συμβάλει στη διεύρυνση της δημόσιας σφαίρας σε τέτοιο βαθμό ώστε να έχουμε οδηγηθεί σήμερα σε έναν χωρίς όρια μεταμοντέρνο ορισμό της. Έναν ορισμό που το περιεχόμενό του δεν επιτρέπει διαβαθμίσεις και ακυρώνει κάθε δυνατότητα αντικειμενικής συγκρότησης των υποκειμένων. Ένα πολιτικό πλαίσιο στο οποίο όλα παίζονται, οι μερικότητες διεκδικούν την «καθολικότητα» τους και οι ατομικότητες ικανοποιούνται από έναν κατ' επίφαση πλουραλισμό, αλλά στο οποίο, σε τελευταία ανάλυση, τα πάντα βρίσκονται κάτω από τη διακριτική ευχέρεια των λογιστών.

Σε κάθε περίπτωση, οι παρατηρήσεις αυτές και πρόχειρες είναι και προκλητικές, κι έτσι δεν μπορεί παρά να αποτελούν αντικείμενο περαιτέρω συζήτησης. Εκείνο όμως που νομίζω ότι είναι πέρα από κάθε αμφισβήτηση είναι η ακαδημαϊκή σημασία και η θεματική επικαιρότητα του τόμου. Γι' αυτό πολλά συγχαρητήρια και ευχαριστίες αρμολίζουν σε όλους τους συντελεστές του: τις επιμελήτριες, τις συγγραφείς αλλά και στον εκδότη που ανταποκρίθηκε σε μια τόσο μεγάλη, βαριά έκδοση-πρόκληση. Η υποχρέωση των πολιτικών επιστημόνων, η δική μας υποχρέωση, είναι απλώς να τον διαβάσουμε. Αξίζει τον κόπο.